UOT: 334

İDXAL ƏVƏZLƏYİCİ ƏRZAQLIQ KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARI İSTEHSALININ STİMULLAŞDIRILMASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

E.Q. ALLAHVERDİYEV
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

Məqalədə idxaləvəzliyici kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının stimullaşdırılması istiqamətləri təhlil edilmişdir. Eyni zamanda, məhsul istehsalı həcminin və məhsuldarlığın artırılması, istehsal xərclərinin aşağı salınması və rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması məsələləri tədqiq olunmuşdur.

***Açar sözlər**: idxaləvəzləyici, kənd təsərrüfatı, ərzaq məhsuları, stimullaşdırma, istehsal, qiymət, istehsal xərcləri*

Müasir şəraitdə, Azərbaycan emal sənayesi üçün xammal və ərzaq məhsullarının idxalı alqı-satqısının sabit və maddi artım problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatının inkişafında yüksək potensiala malik Azərbaycan, hazırda dünyada öz məhsullarını, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə müqayisədə, xammal və karbohidrogenlərin ixracına daha çox yönəldilmiş bir ölkə kimi qəbul edilir.

İdxal edilmiş mallardan imtina edilməsi və yeni texnoloji səviyyəyə keçilməsi şəraitində kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafının xarakterik xüsusiyyətləri bir neçə amillə müəyyənləşdirilir. Birincisi, bu xarici təchizatçılardan müəyyən bir asılılıqdır. Bəzi emal - sənaye sahələri hələ də öz işlərini optimallaşdıra bilmir. Buna görə, müxtəlif sub-sektorlardan müəssisələrin istehsal səmərəliliyindəki qeyri-bərabərlik də qeyd olunur. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatında idxal əvəzləyici sahələrin inkişafı dövlət dəstəyi olmadan mümkün deyildir. Bu baxımdan, xüsusilə mövcud aqrar – sənaye potensialından səmərəli istifadə edilməsi üçün regionlarda bütün istehsal imkanları nəzərə alınmaqla fermer təsərrüfatlarının stimullaşdırılması üçün proqramlar işlənib hazırlanmaqdadır.

İdxal əvəzləyici ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının inkişaf etdirilməsində mühüm məsələlərdən biri də istehsal olunan məhsulların satışında yaranan problemlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə ölkəmizə idxal olunan ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin yerli istehsaldan ucuz olması yerli məhsulların bəzən istehsal xərclərinə yaxın qiymətə satılmasına və məhsul itkisinə səbəb olur ki, bu da növbəti ildə eyni məhsulun təkrar istehsalına marağı azaldır. Bu cür qiymət siyasətinin mövcudluğuna dempinq qiymət siyasəti də deyirlər. Dempinq qiymət siyasətində ixraçatçı dövlət öz istehsalçısının fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün onu dövlət büdcəsi hesabına müxtəlif yollarla stimullaşdırır. Bu şəkildə fəaliyyət qadağan olunmasına baxmayaraq mövcudluğuda inkar edilmir. İdxalçı tərəfdə isə yerli istehsalın bu kimi proseslərdən zərər çəkməsinin qarşısını almaq və yerli istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün müyyən tədbirlər görmək məcburriyyətindədir.

Yerli istehsalın idxal olunan məhsullarla rəqabətli ola bilməməsinin aşağıdakı səbəbləri də vardır:

- Yerli istehsalın əsasən idxal olunan istehsal resurslarından asılılıq səviyyəsinin yüksək olması;
- Idxal olunan istehsal resurslarının qiymətlərinin baha olması;
- Kənd təsərrüfatının mineral gübrələrlə təminat səviyyəsinin aşağı olması;
- Kənd təsərrüfatının mexanikləşmə səviyyəsinin aşağı olması;
- Məhsuldarlığın potensial məhsuldarlıqdan dəfələrlə aşağı olması və s.

Kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın yüksəldilməsi məhsul istehsalına çəkilən xərclərin aşağı düşməsində əsas rol oynayan amildir. Kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı torpaqdan və digər istehsal vasitələrindən səmərəli istifadə etmək, innovativ texnologiyaların tətbiqini sürətləndirmək, bitkiçilik və heyvandarlığın məhsuldarlığını artırmaqla mümkündür. Bitkiçilik və heyvandarlığın ümumi məhsulunun artması ilə əlaqədar olaraq əmtəəlik məhsulunun həcmi və kənd təsərrüfatının əmtəəlik səviyyəsi də artır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 dekab 2016 – cı il tarixli Fərmanı təsdiq olunmuş “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin hədəf 7.2.1 –də “Ölkə əhalisinin ərzaqla təminatının yaxşılaşdırılması zamanı nəzərə alınmalı olan məqamlardan biri də əhalinin gəlirləri, istehlak xərcləri və istehlak xərclərində ərzaq xərclərinin xüsusi çəkisi ilə bağlı göstəricilərdir” qeyd edilmişdir (1. Səh 55). Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının əsas şərtlərindən biri də onların alıcılıq qabiliyyətidir. Eyni zamanda, alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi iqtisadi

inkişafın təmin edilməsinin zəmanəti və əsas göstəricilərindən biri hesab olunur.

Kənd təsərrüfatında əmtəəlik səviyyəsinin daima artması şəraitində məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsi hər bir təsərrüfatın gəlirlik səviyyəsnin müntəzəm sürətdə artmasını təmin edir. Digər tərəfdən məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması istehsal həcminin artması ilə bərabər məhsulun daşınmasında və saxlanmasında itkilərin aradan qaldırılmasıdır. Hər il kənd təsərrüfatında daşınmada və saxlanmada məhsulların xarab olmasından təsərrüfatlar və aralıq vasitəçiləri xeyli zərər çəkir ki, bu da sonda qiymətin artamsına səbəb olaraq yerli məhsulların istehlak səviyyəsinin və rəqabətqabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və məhsuldarlığının dinamikası cədvəl 1 – də verilmişdir.

Cədvəl 1.

Ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və məhsuldarlığının dinamikası

	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2016-cı ilə nisbətən 2017 – ci ildə % -lə
Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə), min ha							
Dənli və dənli paxlalılar	968,0	1074,1	1001,4	952,1	997,5	977,2	97,9
o cümlədən buğda	657,7	689,5	609,9	539,7	588,9	596,1	101,2
Şəkər çuğunduru	8,5	5,5	5,7	4,9	7,1	13,9	195,8
Dən üçün günəbaxan	9,0	9,4	11,7	10,7	8,2	15,2	185,4
Kartof	65,8	65,3	61,7	61,0	62,8	58,8	93,6
Tərəvəz	81,1	77,6	76,0	77,1	73,7	69,3	94,0
Bostan bitkiləri	31.9	28,5	28,0	27,8	26,4	23,4	88,6
Meyvə və giləmeyvə	127,7	134,2	138,5	144,1	171,8	186,4	108,5
Üzüm	15,4	16,1	15,9	16,1	16,0	16,1	100,6
Əsas bitkiçilik məhsullarının istehsalı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə), min ton							
Dənli və dənli paxlalılar	2000,5	2955,3	2383,3	2999,4	3065,1	2928,8	95,6
o cümlədən buğda	1272,3	1841,3	1407,4	1639,8	1799,9	1769,6	98,3
Şəkər çuğunduru	251,9	187,9	173,3	184,3	312,6	410,1	131,2
Dən üçün günəbaxan	15,5	17,7	19,8	18,4	16,7	29,8	178,4
Kartof	953,7	992,8	819,3	839,8	902,4	913,9	101,3
Tərəvəz	1189,5	1236,3	1187,7	1275,3	1270,6	1405,6	110,6
Bostan məhsulları	433,6	429,8	440,9	484,5	464,8	438,1	94,2
Meyvə və giləmeyvə	729,5	853,8	850,8	888,4	882,8	954,8	108,1
Üzüm	129,5	148,5	147,7	157,1	136,5	152,8	112,0

Mənbə: Cədvəl Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. Bakı-2018.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, son illərdə ərzaqlıq kənd təsərrüfatı məhsullarının əkin sahələrində azalmalar baş verməsinə baxmayaraq sahədən məhsuldarlıq yüksəlmişdir. Lakin bu yüksəlmə məhsul istehsalına çəkilən xərclərin aşağı düşməsinə təsir edə bilməmişdir. Belə ki, məhsul istehsalının artımına səbəb toxum materialının nisbətən keyfiyyətinin artırılması və mineral gübrələrdən istifadə səviyyəsinin artması hesabına yaranmışdır ki, bu da əlavə xərclərin yaranması hesabına baş vermişdir. Hazırda məhsulun qiymətində və rəqabətqabiliyyətli olmasında gözlənilən nəticələr əldə edilməyib.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, taxıl istehsalının iqtisadi səmərəliliyini 1 sentner taxılın satışından əldə edilən xalıs gəlirin miqdarı ilə ifadə olunur. Bir sentner taxılın satışından əldə olunan pul vəsaitinin maya dəyəri ilə tutuşdurlması taxılçılığın mənfəətli və ya zərərli olmasını aşkara çıxarır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatın liberallaşdırlması ilə bərabər milli və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə ölkədə mövcud olan əkin sahəsinin 60-65%-i taxıl bitkilərinin əkin sahəsinin altına verilmişdir. Təsərrüfatların böyük hissəsi taxıl istehsalı ilə məşğuldur. Bu məqsədlə ayrı-ayrı təsərrüfatlarda taxıl istehsalının rentabellik səviyyəsini müəyyən etmişik. Qeyd edək ki, məhsuldarlığı 20 sentnerdən aşağı olan təsərrüfatlar zərərlə, məhsuldarlığı 25 sentnerdən yuxarı olan təsərrüfatlar isə mənfəət əldə etməklə yüksək rentabelli olurlar.

Rentabellik səviyyəsi yüksək olmayan təsərrüfatlarda xüsusən dağətəyi ərazilərdə aqrotexnika qaydaları ciddi sürətdə pozulur, suvarma suyu çatmır, gəmiricilərə qarşı mübarizə zəifdir, mineral gübrələrlə tam təmin olunmur, alaq otlarının çoxluğu və sonda məhsuldarlığın aşağı olmasına səbəb olur. Nəticədə əldə edilən taxılın məhsuldarlığının aşağı olması ilə bərabər keyfiyyət göstəriciləri də aşağı olur. Bu aşağıdakı kimi izah olunur:

Məhsuldarlıq (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə), sentner/ha							
Taxıl	20,2	26,8	23,4	30,7	29,9	29,8	99,7
o cümlədən buğda	19,4	26,7	23,3	30,4	31,3	30,5	97,4
Şəkər çuğunduru	304	334	312	380	490	316	64,5
Dən üçün günəbaxan	17,4	19,4	17,3	17,7	20,8	20,1	96,6
Kartof	145	152	133	136	140	150	107,1
Tərəvəz	142	154	152	158	159	155	97,5
Bostan bitkiləri	137	151	157	174	176	187	106,2
Meyvə və giləmeyvə	70,6	74,3	72,0	71,4	65,7	68,4	104,1
Üzüm	74,7	88,9	82,5	86,6	74,4	84,1	113,0
Mal-qaranın sayı (bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə), baş							
İri buynuzlu mal-qara	2613,7	2703,3	2697,5	2708,3	2698,5	2673,0	99,5
o cümlədən inək və camışlar	1261,4	1301,6	1299,2	1303,0	1299,0	1285,8	99,0
Qoyunlar və keçilər	8405,0	8630,5	8645,4	8677,1	8614,8	8454,3	98,1
Donuzlar	6,3	6,7	6,1	5,2	4,4	4,9	111,4
Quşlar	22432,3	25172,7	28851,7	27559,4	28009,5	30473,4	108,8
Arı ailələri, vahid	193,2	238,4	243,0	251,2	260,1	271,7	104,4
Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı, ton x)							
Ət (kəsilmiş çəkidə)	244,9	286,9	291,2	298,6	302,2	316,8	104,8
Süd	1535,8	1796,7	1855,8	1924,5	2009,9	2024,1	100,7
Yumurta, milyon ədəd	1178,6	1401,5	1562,7	1552,9	1609.8	1714,0	106,5

- Taxılın vaxtında suvarılmamasından dən kifayət qədər dolmur;
- Taxılın daha çox zibilli olması;
- Su olmayan ərazilərdə bitkinin vaxtından tez solması;
- Biçin vaxtı nəmlik faizinin normadan aşağı olması.

Bütün bunlar taxılın keyfiyyətinə və sonda qiymətinə mənfi təsir edir ki, bu da yekunda rentabellik səviyyəsinin aşağı düşmsinə səbəb olur. Burada rentabelliyin yüksəldilməsi taxılçılığın ən əlverişli şəraiti olan rayonlarda səmərəli yerləşdirilməsini, əkin sahələrinin su ilə təmin olunmasını və növbəli əkin dövriyyəsinin tətbiq edilməsini tələb edir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının satış qiymətlərinin tənzimlənməsinin əsas vəzifəsi məhsul istehsalına çəkilən xərcləri ödəmək və geniş təkrar istehsalı lazımı səviyyədə həyata keçirmək üçün yüksək səviyyədə mənfəət əldə etməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi istiqamətində görülən bəzi tədbirlərə baxmayaraq bazarda müəyyən edilən qiymətlər təsərrüfatların inkişafında demək olar ki, heç bir təsirə malik olmur. Bunu nəzərə alaraq “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli, 1907 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq sahələr üzrə subsidiyaların verilməsi istehsalçıların fəaliyyətini və rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalını stimullaşdırmaq məqsədini güdür.(2)

Digər tərəfdən yerli istehsalı stimullaşdırmaq, istehsalçıları və daxili bazarı xarici təzyiqlərdən qorumaq məqsədilə ölkəyə idxal edilən təzə kartofun tarif dərəcəsi iki dəfə artırılaraq 15 faizdən 30 faizə çatdırılıb. Bu, hər il yanvarın 1-dən iyunun 30-dək idxal olunan kartofa şamil olunmuşdur.

Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi və əhalinin tələbatının yerli məhsullar hesabına ödənilməsini təmin etmək üçün ilk növbədə yerli istehsalın rəqabətqabiliyyətli olması, məhsulların daxili və xarici bazarlara çıxışını asanlaşdırmaq və istehsalda olan mənfi amillərin aradan qaldırılmasını sürətləndirmək tələb olunur. Bu məsələlərin həll edilməsi ilə bərabər kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə emal sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi və bu sahəyə investisiya qoyuluşunu artırmaq, daha səmərəli təsərrüfat formalarının yaradılmasını və mövcud təsərrüfat formalarının fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsini sürətləndir lazımdır.

Ərzaq məhsulları sırasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən tərəvəz-bostan bitkilərinin istehsalı ilə demək olar ki, bütün iqtisadi rayonlarda məşğul olurlar. Lakin həmin bitkilərin əkin sahələri son dərəcə kiçik və dağınıq haldadır. Tərəvəz – bostan bitkiləri istehsalının olduqca kiçik və dağınıq olması burada istehsal proseslərini tam mexanikləşdirməyə, gübrələrdən geniş istifadə etməyə, aqrotexniki qaydalar əsasında əkinçilik mədəniyyətini yüksəltməyə imkan vermir. Bunun da nəticəsində məhsuldarlıq yüksəlmir, məhsulun maya dəyəri baha başa gəlir və tərəvəz – bostan məhsulları istehsalının iqtisadi səmərliliyi yüksəlmir. Tərəvəz – bostan məhsulları istehsalçıları məhsulu sahədən aralıq vasitəçilərinə satırlar və qiymət əsasən diqtə olunur ki, nəticədə istehsalçı ən az gəlir əldə edən tərəf olur. Bu da istehsalçıda kənd təsərrüfatına bir gəlirli sahə kimi olan marağının azalmasına gətirib çıxarır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyərə zənciri həlqəsi üzrə iştirak edən bütün tərəfdaşları

arasındakı münasibətlərin yaxşılaşdırılması və istehlakçı qiymətlərin strukturunda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının payının artırılmasının təmin edilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

İdxaləvəzləyici istehsalın artırılmasında aqrar sahənin kreditləşməsinin təkmilləşdirilməsinin və istehsalçıların maliyyə resurslarına çıxışlarının asanlaşdırılmasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatı kredit istehlakçıları koopersiya sisteminin yaradılması və inkişafı üçün dövlət dəstəyi mexanizmi formalaşmalı və inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğundur.

Tərəvəz-bostan məhsulları istehsalının iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək üçün birinci növbədə onu ən əlverişli torpaq-iqlim şəraiti olan rayonlarda beəcirilməsinin və kooperasiya münasibətlərini inkişaf etdirməklə təmərküzləşməsini tmin etmək lazımdır. Bunun üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Eyni zamanda tərəvəzçiliyin yüksək inkişaf etdiyi rayonlarda müasir tələblərə cavab verən çox çeşidli emal sahələrinin inkişaf etdirilməsidə məqsədəuyğundur. Emal sahələrinin tərəvəz sahələrinə yaxın yerdə inkişafı istehsalçı ilə emalçı arasındakı məsafəni minimum endirir, daşınma xərclərini aşağı salır, məhsul sahədən emala xarab olmadan, əzilmədən tez çatır və ən əsasıda bazar istehsalçıya yaxın olmaqla məhsulun satışı problemlərini minimuma endirir.

Biz kənd təsərrüfatında istehsal olunan iki əsas ərzaq məhsulunun istehsalının iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmə istiqamətlərini müəyyən etdik. Bu çox vacib olan məslələrdir. Bu məhsulların istehsalının düzgün təşkili taxıl məhsulları üzrə idxaldan asılılıq səviyyəsinin azalmasına, tərəvəz məhsulları üzrə çeşidli ixrac potensialının artırılmasına imkan verir. Lakin bu problemlərin öz həllini tapması məhsuldarlığın yüksək səviyyədə artmasını tam təmin etmir. Buna təsir edən digər amillərində nəzərə alınması lazımdır. Bu istehsal resursları ilə təminat səviyyəsinin yüksəldilməsi, sahədən məhsuldarlığın artırılması, suvarma sisteminin müasir səviyyədə qurulması və suvarna suyu ilə təminatın yüksəldilməsi, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, informasiya-məsləhət xidmətinin səmərəli təşkili kimi məsələlərə də diqqət yetirmək tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 dekab 2016 – cı il tarixli Fərmanı. 2.“Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 yanvar tarixli, 1907 nömrəli Sərəncamı. 3.Stat.gov.az, Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatatı

Некоторые проблемы стимулирования
Некоторые проблемы стимулирования импорта заменяющего производства сельскохозяйственных продуктов питания

Э.Г. Аллахвервиев

В этой статье был иследован направления стимулировании импорт-заменяющего производства сельскохозяйственного продукта. В то же время, расследование проводилось об увеличении объема производства продукта и производительности, увеличении производственных затрат и улучшении конкурентоспособности.

***Ключевые слова**: замена импорта, сельское хозяйство, продукт питания, стимуляция, производство, цена, производственные затраты.*

Some issues of the stimulating of the import-replacing Food Production of the agricultural product

E.Q.Allahverdiyev

In this article was analyzed the directions on the stimulating of the import-replacing production of the Agricultural product. At the same time, the investigation was conducted on increasing of the volume of the product production and productivity, increasing of the production costs and improving of competitiveness.

***Key words:** import-replacing, agriculture, food product, stimulation, production, price, production costs.*